

Human Rights

Seyed Mohammad Hosseini*, Mohammad Torabi**
Seyed Mohammad Razavi***, Saber Habibi Savadkouhi****

Abstract

In order to preserve and value the fundamental rights of individuals, and to reduce the burden of oppression on vulnerable groups, the international community today has taken over the international agreements that often reflect the general principle of non-discrimination in the Universal Declaration of Human Rights.

Many scholars believe that although Western schools have often addressed the status and promotion of the term human rights, they are not the main originators of it. The history of human rights will be traced back in the divine religions, especially in the religion of Islam.

The purpose of this paper is to investigate how to support vulnerable groups in the international community in compliance with the international law, explain them legally, and the dire necessity of addressing them to adapt to the views of Islam and the teachings of Imam Ali (AS).

* Department of Law, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Tehran, (Corresponding Author) drsmh285@yahoo.com

** Department of Law, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Tehran, researcherfellow22@gmail.com

*** Department of Law, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Tehran, razavilawer@gmail.com

**** Department of Law, Islamic Azad University, East Tehran Branch, Tehran, habibisavadkouhisaber@gmail.com

Date received: 11/10/2020, Date of acceptance: 24/01/2021

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

This descriptive-analytical study shows the weaknesses of many human thoughts that have tried to correct it by trial and error, while in the sermons, letters and statements of the revered Imam, vulnerable groups have always been taken into consideration and the Imam has prevented discrimination among individuals through education in their human rights.

Keywords: Vulnerable groups, Human Rights, International Law, Teachings of Imam Ali (AS)

مطالعه تطبیقی جایگاه اقشار آسیب‌پذیر از دیدگاه دولت علوی با حقوق بشر و جامعه بین‌الملل

سیدمحمد حسینی*

محمد ترابی**، سیدمحمد رضوی***، صابر حبیبی سوادکوهی****

چکیده

امروزه جامعه جهانی به منظور حفظ و ارزش نهادن به حقوق بنیادی افراد، دست به دامان توافقات بین‌المللی شده که اکثراً، اصل کلی منع تبعیض در اعلامیه جهانی حقوق بشر را منعکس می‌کنند. هر چند مکاتب غربی به وضع و ترویج اصطلاح حقوق بشر پرداخته‌اند، اما پیشینه حقوق بشر را می‌توان در ادیان الهی جستجو نمود. هدف از نگارش این مقاله بررسی چگونگی حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و تبیین حقوقی و ضرورت رسیدگی به آن‌ها و تطبیق آن با آموزه‌های امام علی (ع) است. این پژوهش توصیفی - تحلیلی بیان‌گر نقاط ضعف بسیاری از اندیشه‌های انسانی است که با آزمون و خطا، سعی در اصلاح آن داشته‌اند در حالیکه در خطبه‌ها و نامه‌ها و بیانات امام (ع) اقشار آسیب‌پذیر همواره

* استادیار گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب، تهران (نویسنده مسئول)،

drsmh285@yahoo.com

** دانشجوی دکتری، گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب، تهران،

researcherfellow22@gmail.com

*** دکترای تخصصی، گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب، تهران،

razavilawer@gmail.com

**** دکترای تخصصی، گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شرق، تهران،

habibisavadkouhisaber@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۲۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۰۵

مورد توجه بوده و امام (ع) به واسطه تربیت و آموزش حقوق انسانی شان مانع تبعیض بین افراد شده اند.

کلیدواژه‌ها: افسار آسب پذیر، حقوق بشر، حقوق بین الملل، آموزه های امام علی (ع)

۱. مقدمه

مفهوم حقوق بشر در اساسی ترین و ابتدایی ترین حقوقی که هر فرد ذاتا و فطرتا و به واسطه انسان بودن از آن بهره مند است جای دارد (Sepúlveda et al.2004:3). بسیاری از محققین بر این باورند که هر چند مکاتب غربی به وضع و ترویج اصطلاح حقوق بشر پرداخته اند، اما مبتکر اصلی حقوق بشر نیستند و پیشینه حقوق بشر را می توان در ادیان الهی به ویژه در دین مبین اسلام جستجو نمود (سلطانمرادی، ۱۳۹۰:۹). از منظر اکثر صاحب نظران و اندیشمندان، پس از پیامبر اکرم (ص)، امام علی (ع) به عنوان مظهر حقوق بشر در جهان اسلام و کسی که در زمامداری دولت اسلامی خود، مفاهیم حقوق بشری را به طور شایسته ای کاربردی نمود، شناخته می شود چراکه امام علی (ع) شخصیتی است که رضایت مندی جامعه تکثرگرای نژادی، دینی، مذهبی، زبانی، قومی و سرزمینی را به دست آورد است (جعفری تبریزی، ۱۳۷۴:۷). از نگاه شبلی شمیل از پیشوایان منطق مادی امام علی (ع) یکتا نسخه زمان بود که جهان شرق و غرب در عالم قدیم و جدید صورتی بسان این نسخه که مطابق اصل باشد به خود ندیده است، از دیدگاه جرج جرداق مسیحی می گوید تاریخ و حقیقت گواه می دهند که او وجدان بیدار قهار، شهید نامی، پدر بزرگ شهیدان، صوت عدالت انسانی شخصیت جاودان شرق است، میخائیل تعیمه نویسنده نامی لبنان می گوید راستی بر هر مورخی هر چند هوشمند و نابغه باشد محال است که بتواند تصویری کامل عظیمی مانند علی به دست تو دهد گرچه در هزار صفحه باشد (حسینی و علیزاده، ۱۳۸۶:۴). امروزه صاحب نظران بر این باورند که ریشه بسیاری از ستمگری ها، بی عدالتی ها و رفتارهای غیر اخلاقی، به دلیل عدم شناخت و پابندی به حقوق یکدیگر است اما در اندیشه امیرالمومنین (ع) حق، آموختنی است به آن معنا که مردم باید حرمت یابند و بیاموزند که چگونه به حقوق خود رسیدگی کنند (دلشاد، ۱۳۸۹:۱۴۵) تا از گزند آسیب های جامعه در امان باشند. آسیب و آسیب پذیری در هر جامعه ای تعریف خاص خود را دارد و در همه جوامع یکسان نیست و افراد بنا بر دلایلی آسیب دیده و

ممکن است مورد آسیب قرار گیرند. در بسیاری از دولت‌ها با توجه به نوع تفکر و فرهنگ حاکم بر آنها نسبت به آسیب‌ها بی‌توجهی شده و به ندرت از افشار آسیب‌پذیر حمایت می‌شد و با توجه به این کمبودها و خلا موجود در جوامع بشری، جای خالی تفکر یک هم‌اندیشی در جامعه جهانی بیشتر نمایان گردید که در سال ۱۹۴۳ میلادی اندیشه به‌وجود آمدن سازمان ملل متحد در کنفرانس‌های مسکو، قاهره و تهران جدی شد که در نهایت سازمان ملل متحد در سال ۱۹۴۵ رسماً تشکیل شد (میراحسنی، ۱۳۸۸: ۱۰۳). از دلایل اصلی ایجاد سازمان ملل متحد می‌توان پیگیری مسائل حقوق بشر را نام برد، چرا که جنگ جهانی دوم و حوادث مربوط به آن خصوصاً نسل‌کشی‌های صورت گرفته سبب شد تا کشورها به منظور تاسیس سازمانی جدید و جلوگیری از وقوع تراژدی‌های مشابه در آینده، اجماع نمایند (وبگاه رسمی سازمان ملل متحد). هدف اولیه این سازمان ایجاد چهارچوبی قانونی به منظور بررسی و عملکرد مناسب بر اساس شکایات در مورد تخطی از حقوق بشر بود. منشور ملل متحد تمام کشورهای عضو سازمان ملل را ملزم به احترام و رعایت حقوق بشر می‌نماید. البته اعلامیه جهانی حقوق بشر فی‌نفسه الزام‌آور نیست و تنها یک مصوبه در مجمع عمومی (۱۹۴۸) بود که نقش استانداردی برای سبک رفتاری اعضا ایفا می‌کرد. همچنین برنامه اعلامیه توسعه هزاره به عنوان نقطه نظرات سران ملت‌های جهان، در اجلاس هزاره (نیویورک-۲۰۰۰) تشکیل و مصوب گردید و دلیل اصلی آن، حس جمعی برای احقاق برابری، عدالت، مساوات و ایجاد عزت و شرف انسانی در سطح جهان، توسط اعمال قدرت برای تأمین نیازهای واقعی مردم سراسر دنیا بود (پوراصغر سنگاچین، ۱۳۹۴: ۳۳). هدف از نگارش این مقاله پژوهش در خصوص چگونگی حمایت از افشار آسیب‌پذیر و تبیین حقوقی و ضرورت رسیدگی به نحوه حمایت از افشار آسیب‌پذیر در جامعه بین‌المللی و تطبیق آن با حقوق بین‌الملل و همچنین دیدگاه اسلام و آموزه‌های امام علی (ع) نسبت به آن می‌باشد. روش تجزیه تحلیل این پژوهش به صورت استدلالی با استفاده از یافته‌های حقوقی بود که با استفاده از نظریات و دیدگاه‌های موجود به بررسی موضوع پرداخته شد.

۲. پیشینه پژوهش

ضیافتی صباغ و همکارانش (۱۳۹۴) در رساله دکتری در دانشگاه پیام نور مرکز به بررسی حقوقی نقش سازمان‌های بین‌المللی غیردولتی در حمایت از اقشار آسیب‌پذیر در پرتو دکترین امنیت انسانی پرداخته و بیان داشته کاستی‌های موجود در پی آن است که ناتوانی یا عدم تمایل برخی دولت‌ها در تأمین امنیت انسانی و در نتیجه سرایت مخاطرات ناشی از این ضعف عملکرد به سایر نقاط جهان است. نظرزاده و همکاران (۱۳۹۲) در پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد خود در دانشگاه الزهراء (س) در خصوص مدیریت اقشار آسیب‌پذیر اقتصادی در مدینه عصر نبوی مطالبی را به رشته تحریر در آورده است. وی تلاش کرده تا با استفاده از روش تلفیقی (کمی - کیفی) به مقایسه حجم تدابیر مدیریتی پیامبر اکرم (ص) در حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی بپردازد. از دستاوردهای پژوهش ایشان می‌توان به موارد نتیجه اجرای تدابیر مدیریتی فرهنگی پیامبر اکرم (ص) اعتلاء و ارتقاء سطح فکری جامعه برای بهبود اقتصاد اقشار آسیب‌پذیر و ایجاد وحدت و انسجام اجتماعی در جامعه به حل مشکلات اقشار آسیب‌پذیر اقتصادی، حضور در عرصه‌های سیاسی حکومت به بهبود وضعیت اقشار آسیب‌پذیر اقتصادی و جهت‌دهی و تنظیم فعالیت‌های اقتصادی جامعه که موجب تغییر و تحول در وضعیت زندگی اقشار آسیب‌پذیر اقتصادی شد اشاره نمود. اسلامی و همکارانش (۱۳۹۱) در دانشگاه پیام نور استان تهران به ضرورت حمایت از حقوق اقشار آسیب‌پذیر در پرتو حقوق بنیادین بشر پرداخته است. ایشان در پایان‌نامه خود بیان داشته زنان، کودکان، سالمندان و معلولین از جمله اقشار آسیب‌پذیر محسوب می‌شوند که برای تمتع و استیفای حقوق انسانی خویش به واسطه موقعیتشان و ناتوانی‌هایشان با مشکلات عمده‌ای مواجه هستند، این گروه از افراد جز در سایه حمایت‌های خاص به نفع ایشان نمی‌توانند به حقوق واقعی خویش نائل گردند. این حمایت‌ها از سوی دولت‌ها در قالب کنوانسیون‌های مختلف که موضوع آنها اقشار خاص یا آسیب‌پذیر هستند مورد شناسایی قرار گرفته است. در این پژوهش این مسأله بیان می‌شود که علاوه بر حقوقی که در بند ۲ ماده ۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی به عنوان حقوق بنیادین بشر در نظر گرفته شده است، حقوق نسل دوم یعنی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز برای اقشار آسیب‌پذیر بنیادین تلقی می‌گردند، لذا فراهم آوردن امکاناتی که گروه‌های نوعاً آسیب‌پذیر را در دستیابی به این حقوق بنیادین یاری دهد

از سوی دولت‌ها ضروری خواهد بود. فرشته کریمی و همکارانش (۱۳۹۲) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد در دانشگاه الزهراء(س) با عنوان رفتار حمایتی از اقشار آسیب‌پذیر از منظر قرآن تنظیم نمود. ایشان بیان داشتند حمایت فردی از قبیل پرداخت زکات، خمس، نفقه، کفاره، صدقه، قرض الحسنه، تقسیم ارث، وصیت، سرپرستی ایتام صورت می‌گیرد. حمایت‌های حکومتی نیز با اجرای عدالت اجتماعی در جامعه تحقق می‌یابد. مجید صحرايي اردکاني نیز در سال ۱۳۸۹ پایان‌نامه‌ای در دانشگاه علامه طباطبائی در مقطع کارشناسی ارشد با عنوان حمایت از معلولان و جانبازان از منظر حقوق شهروندی ایران به رشته تحریر در آورد و بیان داشت که پیداست که گروه‌هایی از اقشار آسیب‌پذیر جامعه همانند معلولین، همواره به خاطر شرایط و موقعیت خود، از دستیابی کامل به حقوق‌شان محروم مانده‌اند. بدین جهت، اسناد و قوانینی در سطح بین‌المللی و داخلی بتصویب رسیده که به شکلی خاص حقوق این گروه از افراد را مورد تأکید و حمایت قرار داده است.

۳. مفاهیم و مبانی نظری

۱.۳ حقوق بشر

مفاهیم و مبانی حقوقی، مشکلاتی را در تعریف اصطلاح حقوق بشر بین فلاسفه و اندیشمندان برانگیخته است. ماهیت حقوق از دو منظر مورد بررسی قرار می‌گیرد، نظریه‌ای که بر اراده یا انتخاب تأکید می‌ورزد که در این نظریه «حق»، عبارت است قدرتی قانونی تا افراد فعلی را انجام یا آن را ترک کنند. بنابراین حق در این نظریه قابل اسقاط است یا قابل اجرا و از سویی نظریه‌ای که بر نفع یا مصلحت تکیه می‌کند که در این نظریه «حق»، منفعتی است که قواعد تنظیم‌کننده روابط، برای اشخاص را تضمین کرده است. به نظریه اول انتقاداتی وارد است مانند اینکه حق حیات قابل اسقاط نیست و یا این نظریه بین حق تمتع و حق استیفا تفکیک قائل نیست و همچنین در مورد کودکان که حق استیفا ندارند و تکلیف بر عهده ولی یا سرپرست آنان است و خود به تنهایی فاقد اهلیت استیفا هستند، اما این ایرادات در نظریه دوم وجود نداشته هر چند اشکالی که می‌توان به نظریه دوم وارد کرد این است که منافع، ناشی از حق است و نه عین آن (امامی، ۱۳۸۶، ۲). به هر حال حقوق بشر را می‌توان اینگونه تعریف نمود که:

حقوق بشر از بدو تولد انسان محقق می‌شود و وابسته به حکومت‌ها و قدرت‌ها و دولت‌ها نیست. حقی است که همه انسان‌ها به واسطه انسان بودن که نقطه مشترک تمام آنان است از آن برخوردار دارند، از آنجا که همه انسان‌ها اعضای جامعه بین‌المللی هستند باید در همه نقاط حقوقی یکسان داشته باشند (اسلامی، ۱۳۹۱، ۶۹).

حقوق بشر، به منظور ارتقاء و حمایت از حقوق انسان‌ها و آزادی‌های اساسی افراد، برای انجام اقداماتی خاص یا جلوگیری از برخی اقدامات، تعهداتی را برای دولت‌ها تعیین می‌کند (ذاکریان، ۱۳۸۲، ۴۱). نمایندگان کشورهای مختلف دنیا با پیشینه‌های حقوقی و فرهنگی مختلف، در صدد تهیه سندی تاریخی به نام اعلامیه جهانی حقوق بشر (UDHR) برآمده‌اند که در سال ۱۹۴۸ در شهر پاریس با قطعنامه ۲۱۷ (III) A مجمع عمومی به عنوان استاندارد مشترک دستاوردها، برای همه مردم و دولت‌ها اعلام شد. UDHR به همراه میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تشکیل دهنده به اصطلاح لایحه بین‌المللی حقوق بشر می‌باشند (Ball & Gready 2006, 37). قواعد حقوق بشر، چه مدنی و چه سیاسی مانند حق زندگی، برابری در برابر قانون و آزادی بیان، حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مانند حقوق کار، امنیت اجتماعی و آموزش و پرورش یا حقوق جمعی مانند حقوق توسعه و خودمختاری غیرقابل تفکیک بوده و به هم وابسته‌اند، به این معنا که بهبود یک حق، پیشرفت حق دیگران را تضمین می‌کند و به همین منوال محرومیت از یک حق، بر دیگران تأثیر منفی می‌گذارد (ملکی، ۱۳۸۴: ۱۴۳). از این رو اصول سازمان ملل متحد در خصوص ماهیت حقوق بشر اولاً شامل جهانشمولی، به این معنا که حقوق بشر حق ذاتی است و همه انسان‌ها در هر نقطه از جهان مستحق آن‌اند و کسی نمی‌تواند حتی به صورت داوطلبانه از آن صرف نظر کند، دوماً غیرقابل تقسیم است یعنی حقوق بشر چه ماهیت مدنی داشته باشد و چه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی غیر قابل تقسیم است و ذاتاً به شأن و منزلت انسان وابسته است. همه این حقوق برابری و قابل رتبه بندی نیستند و هیچکدام از آنها بر دیگری اولویت ندارند و سوماً وابستگی متقابل ایجاد می‌کند به این معنا که محقق شدن یک حق به‌طور کامل یا جزئی از آن، به تحقق حقی دیگر بستگی دارد (Piron, 2004: 11).

۲.۳ اصول و مبانی بنیادی حقوق بشر

حقوق بنیادین ابزاری است برای حمایت از شهروندان در مقابل قدرت دولت‌ها (مولائی، ۱۳۹۷: ۴۲۵) در حقیقت حقوق بنیادین به دسته‌ای از هنجارهای اخلاقی، سیاسی و فلسفی اطلاق می‌شود که وامدار اصول برابری، آزادی و مردم‌سالاری است (گرجی، ۱۳۸۳: ۹). مرحوم علامه جعفری در این زمینه بیان می‌دارند: «حقوقی که برای تأمین حیات مطلوب انسان‌ها بنیادین است عبارت است از: حق حیات، حق کرامت، حق تعلیم و تربیت، حق آزادی مسئولانه و حق مساوات در برابر حقوق و قوانین» (جعفری، ۱۳۷۰: ۵۱۶) و حقوق بشر بنیادی، پیش شرط و لازمه تحقق سایر حقوق انسانی است (نراقی، ۱۳۸۸: ۷۶) و از جمله حقوقی است که در کنار سایر قواعد حقوق بشری، بروز بیشتری داشته و عدم رعایت آن از سوی دولت‌ها موجب مسئولیت بین‌المللی برای آنها می‌شود (زارعی، ۱۳۹۳). حقوقی که در سازمان ملل متحد، اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی سازمان ملل یا میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سازمان ملل به عنوان حقوق بنیادی گنجانده شده‌اند، عبارتند از:

۱.۲.۳ حق حیات

از اساسی‌ترین حقوقی است که هر فرد از آن برخوردار است و زیر بنای دیگر حقوق بشری می‌باشد (احسانی مطلق و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۲۵). حق حیات انسان، حقی سلب‌نشده‌ای است که در اسناد اعلامیه‌ی جهانی حقوق، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، پروتکل الحاقی دوم به میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، تفسیر عمومی کمیته حقوق بشر و نیز در اسناد منطقه‌ای اعلامیه آمریکایی حقوق و تکالیف انسان، کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر، پروتکل کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر، کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، پروتکل الحاقی به کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و منشور آفریقایی حقوق بشر مورد اشاره قرار گرفته است (اسلامی، ۱۳۹۱: ۸۵).

۲.۲.۳ کرامت انسانی

کرامت انسانی، پایه و اساس بسیاری از حقوق و امتیازات و تکالیف انسانی شناخته می‌شود چرا که محور و مبنای حقوق بشر است (سلیمی زارع و همکاران، ۱۳۸۶). از بزرگ‌ترین کرامات خداوند متعال به انسان مقام خلیفه الهی است که پروردگار او را جانشین خود بر روی زمین قرار داده است. در اسلام، اخلاق، دارای جایگاهی ویژه و مقامی رفیع بوده، تاجایی که پیامبر اکرم (ص) هدف از رسالت خویش را تکمیل فضائل اخلاقی بیان می‌فرماید: «أَنَا بُعِثْتُ لِأَتِمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ» (بحارالانوار، ج ۶۸، ۳۸۲).

۳.۲.۳ آزادی

واژه آزادی، مفاهیم مختلفی را شامل می‌شود که بر پایه‌ی خودمختاری و استقلال از یک سو و توانایی کلی در انجام امور و حق داشتن انتخاب‌های مختلف و توانایی کسب هدف‌ها از سوی دیگر دلالت دارد. آزادی، در معنایی بسیط، حالتی است که در آن اراده شخصی برای رسیدن به مقصود خویش به مانعی برنخورد (آشوری، ۱۳۹۷: ۲۰). آزادی مطلوب اسلام اینست که بشر بتواند در سایه آن به حقوق طبیعی خود دست یابد، همچنین آزادی قلم و بیان به منظور افشاء حقایق و انتقاد از مفاسد است تا از فساد حکومت و جامعه به هر شکل که باشد جلوگیری شود. حفظ حقوق خلق و تأمین و مصالح جامعه و قلع ماده ظلم و جنایت و خیانت، تحقق بخش ترقی و استكمال ملت است و این عین آزادی است (غروی، ۱۳۷۷: ۳۲۴).

۴.۲.۳ برابری

در اخلاق نیکوماخوس (Nicomachean Ethics) ارسطو، عدالت به معنای برابری، اعتدال و گاهاً نظم تفسیر شده است. اصل برابری عبارت است از این که تمام افراد دارای حقوق و تکالیف یکسان باشند و زمینه‌ی اصلی و اساسی حقوق و آزادی‌های فردی را باید در برابری انسان‌ها یافت و تا زمانی که مساوات کامل از هر لحاظ در میان انسان‌ها برقرار نباشد، جامعه‌ای توأم با عدالت و برابری و آزادی محقق نخواهد شد (نقیبی مفرد، ۱۳۸۹، ۵۶). اصل برابری یعنی همه‌ی انسان‌ها فارغ از هر گونه تفاوتی که به لحاظ نژاد،

جنس، سن و ناتوانی ممکن است داشته باشند، با هم برابرند و این برابری ذاتی آنان می‌باشد (نباتی، ۱۳۸۹، ۶۸).

۳.۳ قشر آسیب‌پذیر

آسیب‌پذیری از کلمه لاتین Vulnerary به معنای زخمی شدن ناشی می‌شود و آسیب دیدن جسمی و یا روانی را توصیف می‌کند. اصول یوگیاکارتا (Yogyakarta Principles)، که یکی از اسناد بین‌المللی حقوق بشر است، از اصطلاح آسیب‌پذیری به عنوان پتانسیل سوءاستفاده یا طرد اجتماعی یاد می‌کند (Dittrich, 2008:92). آسیب‌پذیری اجتماعی یکی از ابعاد آسیب‌پذیری در برابر عوامل استرس‌زا و شوک‌های متعدد از جمله سوءاستفاده، محرومیت اجتماعی و خطرات طبیعی است. آسیب‌پذیری اجتماعی به ناتوانی افراد، سازمان‌ها و جوامع در برابر تحمل عوارض جانبی از چندین عامل استرس‌زا اشاره دارد (Peacock et al, 1977, 20). با این وجود، توجه به این نکته ضروری است که آسیب‌پذیری اجتماعی تنها با قرار گرفتن در معرض خطرات ثبت نمی‌شود بلکه در حساسیت و تاب‌آوری سیستم نیز برای تهیه، مقابله و بهبودی از چنین خطرات مستقر است (تورنر و همکاران، ۲۰۰۳ و Milet, 1999:2). قشر آسیب‌پذیر اصطلاحاً به بخشی از جامعه گفته می‌شود که در برابر مشکلات اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی تاب و توان کمتری داشته و از امنیت پائین‌تری نسبت به دیگران برخوردارند.

۴. معاهدات و کنوانسیون‌های حافظ حقوق افراد

امروزه بشر به منظور حفظ و ارزش نهادن به حقوق بنیادی افراد دست به دامن توافقات بین‌المللی شده است تا شاید بتواند از بار ظلم و ستم به افشار آسیب دیده بکاهد. همه معاهدات مهم حقوق بشری، اصل کلی منع تبعیض که در اعلامیه جهانی حقوق بشر مورد قبول قرار گرفته، منعکس می‌کنند (اسلامی، ۱۳۹۱: ۴۵). در سال ۱۹۶۶ پیمان بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (ICCPR) و پیمان بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (ICESCR) در سازمان ملل متحد، به تصویب رسید. کشورهایی که این پیمان را امضاء کردند رعایت حقوق مندرج در اعلامیه جهانی حقوق بشر برایشان الزام‌آور بود و به ایجاد قوانین مربوط به حقوق بشر، متعهد شدند. معاهدات حقوق بشری برخلاف معاهدات

متعارف حقوق بین‌المللی ماهیتی حمایت‌گرانه دارند و نه مبادله متقابل منافع (قاری سیدفاطمی، ۱۳۸۲: ۱۲). برخی از این معاهدات مهم که در ارتباط با میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به تصویب رسیده‌اند مانند معاهدات چندبندی که عبارتند از: کنوانسیون رفع همه اشکال تبعیض نژادی مصوب ۱۹۶۶، کنوانسیون امحای کلیه اشکال تبعیض علیه زنان که در سال ۱۹۷۹ به تصویب رسید، کنوانسیون سازمان ملل متحد علیه شکنجه مصوب ۱۹۸۴، کنوانسیون حقوق کودک مصوب ۱۹۸۹، کنوانسیون حقوق افراد دارای معلولیت مصوب ۲۰۰۶ و کنوانسیون بین‌المللی حمایت از حقوق کارگران مهاجر و اعضای خانواده‌شان مصوب ۱۹۹۰. پس از تصویب اعلامیه در سال ۱۹۴۸ میلادی، روند تدوین سند حقوقی الزام‌آوری که حقوق مندرج در اعلامیه جهانی حقوق بشر را تضمین کند، آغاز گردید به همین منظور مجمع عمومی سازمان ملل از کمیسیون حقوق بشر تصمیم به تدوین دو میثاق نمود، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (اسلامی، ۱۳۹۱، ۴۹).

۱.۴ کنوانسیون بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی

ارائه یک تعریف جامع برای اقلیت دشوار است، ولی امروزه در بحث‌های سازمان ملل مشخصه‌هایی برای اقلیت ذکر می‌شود و با آن مشخصه‌ها، گروهی به عنوان اقلیت نامیده می‌شوند. این مشخصه‌ها عبارتند از: ویژگی‌های نژادی، قومی، مذهبی یا زبانی یک گروه که با گروه‌های داخل در حاکمیت متفاوتند (نامدارپوربنگر، ۱۳۹۵: ۱۷). نژادپرستی یا تبعیض نژادی به تعریف بسیار ساده، هر دو نوعی از پیش‌داوری و تبعیض است که متمرکز بر تفاوت‌های نژادی حاصل از تفاوت‌های ظاهری جسمی و نیز تفاوت‌های فرهنگی حاصل از زبان، آداب و رسوم، دینی، تاریخی و امثال آن است. اعلامیه جهانی حقوق بشر اعلام می‌دارد که کلیه افراد بشر در پیشگاه قانون برابر بوده و حق دارند علیه هر نوع تبعیض و هر نوع تحریک به تبعیض از حمایت یکسان قانون برخوردار شوند. اعلامیه مورخ ۱۹۶۳/۱۱/۲۰ ملل متحد (قطعنامه ۱۹۰۴) راجع به رفع هر نوع تبعیض نژادی رسماً لزوم رفع سریع کلیه اشکال و همه مظاهر تبعیضات نژادی را در سراسر گیتی و هم‌چنین لزوم تأمین تفاهم و احترام به حیثیت شخص انسانی را مورد تأیید قرار داده است.

۲.۴ کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض علیه زنان

معاهده‌ای بین‌المللی است که در ۱۹۷۹/۱۲/۱۸ مورد پذیرش مجمع عمومی سازمان ملل متحد قرار گرفت و در ۱۹۸۱/۹/۳ به اجرا درآمد. این کنوانسیون مهم‌ترین معاهده ملل متحد در مورد تبعیض جنسیتی است و تبعیض جنسیتی را این‌گونه تعریف می‌کند: «قائل شدن به هرگونه تمایز، استثناء یا محدودیت بر مبنای جنسیت، در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، مدنی یا هر زمینه دیگر» (نفر، ۱۳۹۶: ۱۵۶). بر طبق مواد کنوانسیون دولت‌های عضو کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض علیه زنان، با عنایت به اینکه منشور ملل متحد بر پایداری به حقوق اساسی بشر، کرامت و ارزش هر فرد انسانی و برابری حقوق زن و مرد تأکید دارند. دولت‌های عضو میثاق‌های بین‌المللی حقوق بشر متعهد به تضمین حقوق برابر زنان و مردان در بهره‌مندی از کلیه حقوق اساسی، اجتماعی، فرهنگی، مدنی و سیاسی می‌باشند (سیدی، ۱۳۸۴: ۱۵).

۳.۴ کنوانسیون ضد شکنجه و سایر اشکال رفتارها یا مجازات خشن،

غیر انسانی

شکنجه و دیگر اشکال بد رفتاری، اگرچه ماده ۷ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی ممنوعیت شکنجه، رفتارها و مجازات خشن، غیر انسانی و تحقیرکننده را در بردارد، اما کنوانسیون مزبور که در سال ۱۲۱۴ به تصویب رسید در صدد توسعه چارچوب‌های قانونی موجود در خصوص ممانعت و مجازات چنین اقداماتی می‌باشد (اسلامی، ۱۳۹۱: ۵۱). بر طبق مواد کنوانسیون دولت‌های عضو کنوانسیون با عنایت به این که مطابق بند اول مصرحه در منشور ملل متحد، شناسایی حقوق مساوی و غیر قابل واگذاری برای کلیه اعضای جامعه بشریت زیربنای آزادی، عدالت و صلح در جهان است و با قبول این که حقوق مزبور از کرامت ذاتی انسانی سرچشمه می‌گیرد در نظر داشته باشند تکلیفی که کشورها بر اساس منشور، به ویژه ماده ۵۵ آن به منظور ارتقای احترام همه جانبه به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی و نیز رعایت آنها متعهد شده‌اند و با توجه به ماده ۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر و ماده ۷ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، در خصوص ممنوعیت اعمال شکنجه یا رفتارها و مجازات‌های بیرحمانه، غیر انسانی نسبت به افراد همچنین با در نظر داشتن اعلامیه حمایت از قربانیان شکنجه و دیگر رفتارها یا مجازات‌های بی‌رحمانه،

غیرانسانی که در تاریخ ۱۹۷۵/۱۲/۹ به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد رسیده است عنایت دارند.

۴.۴ کنوانسیون حقوق کودک

این کنوانسیون اولین معاهده‌ای می‌باشد که به صورت جامع به حقوق گروه خاصی از افراد پرداخته است. پیمان‌نامه حقوق کودک یک کنوانسیون بین‌المللی است که حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کودکان را بیان می‌کند. دولت‌هایی که این معاهده را امضا کرده‌اند موظف به اجرای آنند و شکایت‌های راجع به آن به کمیته حقوق کودک ملل متحد تسلیم می‌شود. این کنوانسیون در ۱۹۸۹/۱۱/۲۰ مورد پذیرش مجمع عمومی سازمان ملل متحد قرار گرفت و از ۱۹۹۰/۹/۲ لازم‌الاجرا شده است. تمام اعضای ملل متحد به جز ایالات متحده آمریکا این سند را تصویب کرده‌اند یا به آن ملحق شده‌اند (Smolin, 2006: 80).

۵.۴ کنوانسیون حقوق افراد دارای معلولیت

بنابر تعریف ماده ۱ قانون جامع حمایت از معلولان مصوب ۱۳۸۳، فرد کم‌توان یا فرد معلول به کسی گفته می‌شود که بر اثر ضایعه جسمی، ذهنی، روانی یا توأم، اختلال مستمر و قابل توجهی در سلامت و کارآمدی عمومی وی ایجاد گردد، به طوری که موجب کاهش استقلال فرد در زمینه‌های اجتماعی و اقتصادی شود (وب‌گاه مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹). بر طبق مواد کنوانسیون، دولت‌های عضو کنوانسیون منزلت و ارزش ذاتی و حقوق برابر و لاینفک همه اعضای خانواده بشری را بعنوان بنیان آزادی، عدالت و صلح در جهان به رسمیت می‌شناسد و بدون هر گونه تمایزی، از تمامی حقوق و آزادی‌های مندرج در اسناد مذکور، برخوردار می‌باشند. تبعیض علیه هر فرد بر مبنای معلولیت تخطی از منزلت و ارزش ذاتی هر فرد انسانی است.

۶.۴ اصول سازمان ملل برای سالمندان

در عصر کنونی افراد سالمند از جمله گروه‌های آسیب‌پذیر اجتماع محسوب می‌شوند که به جهت شرایط جسمی و روحی خاصی که در آن به سر می‌برند، غالباً از دستیابی به حقوق و

آزادی‌هایشان محروم می‌مانند و خواسته یا ناخواسته در معرض نقض حقوق و آزادی‌ها قرار می‌گیرند. سازمان ملل متحد طی قطع‌نامه شماره ۴۶/۹۱ مورخ ۱۶/۱۲/۱۹۹۱، اصولی را با عنوان «اصول ملل متحد برای سالمندان» برای حمایت از سالمندان مقرر نموده است.

۵. آثار معاهدات، در حقوق انسان‌ها

۱.۵ عدم شکنجه‌های غیرانسانی و تحقیرآمیز

ممنوعیت شکنجه از جمله حقوق بنیادین و از آزادی‌های اساسی انسان است که باید در همه زمان‌ها و مکان‌ها در مورد افراد علی‌الخصوص افشار آسیب‌پذیر رعایت گردد. قانون ممنوعیت شکنجه در اسناد جهانی اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، کنوانسیون مبارزه با شکنجه و سایر رفتارها و مجازات‌های وحشیانه، غیرانسانی و تحقیرآمیز، مورد شناسایی، پروتکل اختیاری کنوانسیون منع شکنجه، کنوانسیون ضد ژنوساید، کنوانسیون چهارگانه ژنو و پروتکل الحاقی اول، اعلامیه مجمع عمومی سازمان ملل متحد در مورد حمایت از افرادی که تحت شکنجه و سایر مجازات‌ها و رفتارهای وحشیانه و غیر انسانی و تحقیرآمیز، اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی و نیز در اسناد منطقه‌ای کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، کنوانسیون اروپایی منع شکنجه و رفتار غیرانسانی و تحقیرآمیز، کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر، کنوانسیون آمریکایی منع شکنجه، منشور آفریقایی حقوق بشر و دولتها اشاره شده است (اسلامی، ۱۳۹۱: ۸۸).

۲.۵ حق برخورداری از تعلیم و تربیت و آموزش

حق بر تعلیم و تربیت، به رغم تردیدهایی که در حق بودن آن وجود دارد، همواره یکی از مهم‌ترین حقوق بشری به شمار می‌رفته و اغلب اسناد حقوق بشری، بر چنین اذعان داشته و آن را در زمره حقوق بنیادین افراد و علی‌الخصوص کودکان می‌دانند (نبی‌لو، ۱۳۸۶). حق آموزش در عمده معاهدات کنوانسیون مربوط به وضع پناهندگان، کنوانسیون رفع تبعیض همه جانبه نسبت به زنان، کنوانسیون حقوق کودک، کنوانسیون حمایت از کارگران مهاجر و خانواده‌های آنان، کنوانسیون حمایت از افراد دارای معلولیت و کرامت انسانی آنان، کنوانسیون رفع تبعیض آموزشی اشاره نمود (اسلامی، ۱۳۹۱: ۹۲).

۳.۵ حق تامین اجتماعی

تأمین اجتماعی از جمله حقوق اساسی شهروندی است که در قالب برنامه‌های تأمین اجتماعی و خدمات عمومی رفاهی عمدتاً توسط دولت‌ها و یا سازمان‌هایی که از سوی دولت‌ها پدید آمده‌اند تأدیه می‌گردند (کیمیگری و منوچهری راد، ۱۳۸۹: ۱۴۳) اقبال آسب‌پذیر حقوقی دارند که حق تأمین اجتماعی یکی از حقوق بنیادین برای این افراد جامعه محسوب می‌شود. در جامعه جهانی به حق تأمین اجتماعی در اسناد اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر مواد ۲۲ و ۲۵، ماده ۹ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، ماده ۵۵ منشور ملل متحد ماده، منشور آتلانتیک و اعلامیه فیلادلفیا اشاره شده است (اسلامی، ۱۳۹۱: ۸۸). معیارهای حداقل معیشت از نظر کنوانسیون تأمین اجتماعی در سال ۱۹۵۲، شامل مراقبت پزشکی، تحقق مطالبات دوران بیماری، تحقق مطالبات دوران پیری، تأمین مطالبات ناشی از آسیب‌های کار، تأمین مطالبات مربوط به مادر و خانواده، تأمین مطالبات ناشی از ناتوانی می‌باشد (پروین، ۱۳۹۰: ۹۷).

۴.۵ حق بر سلامت و بهداشت

به عنوان یک حق ذاتی است (عباسی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۸۳) و در مقدمه اساسنامه سازمان بهداشت جهانی حق هر انسان برای دسترسی به بالاترین سطح ممکن سلامتی به رسمیت شناخته شده است. بنا به گزارش سازمان بهداشت جهانی، سلامت داشتن حالت کامل تندرستی در زمینه‌های جسمی، روانی و اجتماعی است و نه صرفاً فقدان بیماری و یا ناتوانی. گروه‌های آسیب‌پذیر دسته‌ای از جمعیت یک کشور را تشکیل می‌دهند که با توجه به مشکلاتی که در زمینه‌های گوناگون زندگی با آنها مواجه می‌شوند به احتمال زیاد دچار محرومیت‌های اجتماعی هستند. موانع موجود و تبعیض در دسترسی به خدمات بهداشتی و درمانی آنها را از دسترسی به اساسی‌ترین حق بشری یعنی سلامت محروم می‌دارد (Wilson, 2010: 60). در اسناد بین‌المللی از حق بر سلامت و بهداشت عمومی به عنوان یک شرط لازم برای تحقق صلح پایدار یاد شده است و برای دستیابی به آن انتفاع همه شهروندان از خدمات سلامت و بهداشت همگانی ضروری دانسته شده است (باقری حامد و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۷۹). حق داشتن بهداشت و سلامتی در اسناد جهانی اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر ماده ۲۵، ماده ۱۲ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، مقدمه

اساس‌نامه سازمان بهداشت جهانی، کنوانسیون محو کلیه اشکال تبعیض نژادی، کنوانسیون حقوق کودک و همچنین در اسناد منطقه‌ای نظیر کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر، منشور آفریقایی حقوق بشر و ملت‌ها، منشور اجتماعی اروپا، اعلامیه قاهره درباره حقوق بشر در اسلام اشاره شده است (اسلامی، ۱۳۹۱: ۹۱).

۵.۵ حق بر کار و اشتغال

حقوق کار به بررسی، تجزیه و تحلیل و ارزیابی مقررات حمایتی و آمرانه‌ای می‌پردازد که ناظر به روابط تبعیضی کار می‌باشد و هدف آن تأمین امنیت، عدالت و نظم اجتماعی است (عراقی، ۱۳۸۶: ۱۵). بخشنامه منع تبعیض در استخدام و اشتغال، بخشنامه مرتبط با اخراج‌های دسته جمعی کارگران، بخشنامه مرتبط با ساعات کاری کارگران تنها نمونه‌هایی از مقررات حقوقی الزام آور اتحادیه حول محور حق بر کار به شمار می‌رود (نامدارپوربنگر و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۴۱). حق کار، یک حق اساسی و بنیادین است که بسیاری از افراد بشر نیازهای خود مانند خوراک، پوشاک، مسکن و حتی آموزش، بهداشت و سلامت را از قبیل آن تأمین می‌کنند. ماده ۲۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر و ماده ۶ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و نیز ماده ۷ این میثاق حق کار را مورد اشاره قرار داده و حق فرد را در برخورداری از شرایط عادلانه و مساعد کار، به رسمیت می‌شناسند (اسلامی، ۱۳۹۱: ۹۲).

۶. حمایت از افشار آسیب‌پذیر در آموزه‌های امیرالمومنین امام علی (ع)

اصطلاح افشار آسیب‌پذیر و افراد مستضعف ممکن است به نوعی مترادف هم قرار گیرند اما در واقع افتراق معنایی وجود دارد. از منظر برخی از اندیشمندان، افراد مستضعف افرادی هستند که محیط سبب ضعف و ناتوانی آنها در معیشتشان شده و افراد آسیب‌پذیر، افرادی را شامل می‌شود که سواى فضای محیطی، دچار ضعف و یا ناتوانی شده‌اند.

در معنای واژه مستضعف، تأثیر محیط در ایجاد محرومیت در نظر گرفته شده است و به عناصری در جامعه توجه می‌شود که فرد را به فقر می‌کشاند. اما واژه «قشر آسیب‌پذیر» تنها یک علامت سوال را مطرح می‌کند که چرا شخص آسیب‌پذیر است؟

در واقع هنگامی که ما از واژه آسیب‌پذیر استفاده می‌کنیم بار مسوولیت پیدایی این مشکل را از محیط بر می‌داریم و معنای موجود در واژه مستضعف هرگز در معنای واژه آسیب‌پذیر نیست؛ به همین دلیل ما باید به گفتمان امام برگردیم و دوباره واژه مستضعف را در ادبیات رفاه اجتماعی جایگزین واژه آسیب‌پذیر کنیم. (میدری، ۱۳۹۵)

امیرالمومنین (ع) در دوران حکومت خویش به بیان اصول مبانی حقوق بشر و حقوق خصوصی، عمومی، سیاسی و اجتماعی پرداخته است (سلطانمرادی و همکاران، ۱۳۹۰: ۹). امیرالمومنین (ع) آموزش دیده مکتب رسول خدا (ص) که سراسر مهر و مهربانی و عطف است می‌باشد، در خصوص مقدم داشتن حقوق مردم می‌فرماید: خداوند سبحان حقوق بندگان را مقدمه حقوق خویش قرار داده، هر که حقوق بندگان خدا را ادا کند، پس به پرداخت حقوق خداوند کشیده شود (محمدی ری شهری، ۱۳۷۸: ۳۶۱). ایشان در خصوص حقوق مردم به مالک‌اشتر نخعی می‌فرماید: مهربانی و محبت و لطف به رعیت را شعار قلب خود قرار ده، بر رعیت همچون حیوان درنده مباش که خوردن آنان را غنیمت دانی، ... پس همان گونه که علاقه داری خداوند بخشش و چشم پوشی را به تو عنایت نماید رعیت را مورد عفو و چشم پوشی قرار بده، چرا که تو از نظر قدرت برتر از آنانی و آن که بر تو ولایت دارد بالاتر از تو می‌باشد و خداوند برتر از آن کسی که تو را والی مصر نموده، خداوند کفایت امور رعیت را از تو خواسته و به خاطر آنان تو را در عرصه آزمایش قرار داده (امامی و آشتیانی، ۱۳۹۳: ۶۸۰).

۱.۶ حق حیات از دیدگاه امیرالمومنین امام علی (ع)

حق حیات، حقی الهی از منظر دین اسلام است و نوع انسان مکلف به حفظ آن است و محروم کردن انسان به ناحق از این موهبت الهی حرام است (محمدی الموتی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۴۳). امام (ع) در اهمیت این مطلب می‌فرماید: از رسول الله (ص) دو کتاب به‌ارث برده‌ام، کتاب خدا و کتابی در غلاف شمشیرم. پرسیدند: ای امیرمومنان! چیست آن کتابی که در غلاف شمشیر داری؟ فرمود: هر کس غیر قاتل را بکشد و یا غیر ضاربش را بزند، لعنت خدا بر او باد (شاه حسینی، ۱۳۸۹). امام علی (ع) خواهان جان و مال و عرض و آبروی افراد جامعه است تا در کمال آرامش و امنیت به وظایف فردی و اجتماعی خود عمل نمایند (سلطانمرادی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۹) مجوز استفاده از سلاح را جایی می‌داند که

منجر به قتل بی‌گناهی نشود. امام(ع) در نامه ۵۳ نهج البلاغه به مالک‌اشتر، در خصوص این‌که جان مردم را محترم می‌داند و در مورد به ناحق ریخته شدن خون مردم می‌فرماید: از ریختن خون ناحق شدیداً پرهیز، زیرا هیچ چیز در نزدیک ساختن انتقام الهی و مجازات شدیدتر و سرعت زوال نعمت و پایان بخشیدن به حکومت‌ها، همچون ریختن خون به ناحق نیست. خداوند سبحان در دادگاه قیامت پیش از هر چیز در میان بندگان خود در مورد خون‌هایی که ریخته شده دادرسی خواهد کرد. امام(ع) در این بخش از عهدنامه مسأله بسیار مهمی را عنوان می‌کند و آن احترام به خون انسان‌هاست، حضرت با تعبیرات متعدد و مؤکد مالک‌اشتر را از این امر به پرهیز وادار می‌دارد. به یقین مالک کسی نبود که خون بی‌گناهی را بریزد، بلکه منظور از این سخن آن است که به هنگامی که فرمان قتل افراد مهدورالدم را صادر می‌کند، نهایت دقت را به خرج دهد مبادا بی‌گناهی به اشتباه کشته شود (مکارم شیرازی، ۱۳۹۰، ج ۱۱/۱۲۲). مشی تفکری امام(ع) به حدی ما فوق تصور است که ایشان حتی برای قاتل خویش توصیه‌هایی به فرزند والا مقام خود دارند: ای فرزندان عبدالمطلب، بنیم که در خون مسلمانان فرو رفته باشید و بانگ برآورید که، امیرالمؤمنین کشته شد. بدانید که نباید به قصاص خون من جز قاتلم کشته شود. بنگرید اگر من از این ضربت که او زده است کشته شوم شما نیز یک ضربت بر او زنید. اعضایش را مبرید، که من از رسول‌الله(ص) شنیدم که فرمود: پرهیزید از مثله کردن حتی اگر سگ گیرنده باشد (مکارم شیرازی، پیشین).

۲.۶ کرامت انسانی از دیدگاه امیرالمؤمنین امام علی (ع)

حضرت علی(ع) در باب کرامت انسانی می‌فرماید: دانا کسی است که قدر خود را بشناسد و در نادانی مرد، این بس که پایه‌ی ارزش خویش را نشناسد (شهیدی، ۱۳۷۲: ۹۵). پی بردن انسان به ارزش و عظمت کرامت نفس خود از مهم‌ترین مراحل خودشناسی است. بشر تا زمانی که به قابلیت و توانایی‌های خود پی نبرده باشد و به آن واقف نشود، قادر به سیر تکامل نبوده و نمی‌تواند قابلیت‌های بالقوه خود را به فعلیت برساند (علیخانی، ۱۳۷۷: ۲۱۶). امام(ع) در زمان خلافت خویش درصدد تقسیم بیت‌المال برآمد؛ حضرت به هر نفر سه دینار داد من جمله مردی از انصار و غلام سیاهش. مرد انصاری اعتراض کرد که: «یا علی! من این غلام را دیروز آزاد کرده‌ام، آیا سهم مرا با او به یک اندازه می‌پردازی؟»

امام(ع) پاسخ دادند: «من در کتاب خدا نگاه کردم و هیچ برتری بین فرزندان اسماعیل[که کنیززاده بودند] و فرزندان اسحاق[که آزاده بودند] ندیدم. (کلینی، ۱۴۱۳، ۴۹) هر مسئله‌یی که به نحوی موجب می‌شد عزت نفس انسانی خدشه‌دار شود، امام(ع) آن را برنمی‌تافت و با آن مخالفت می‌نمود. حضرت علی(ع) در بازگشت از جنگ صفین به بزرگ قبیله همدان برخوردند که در جایی که امام(ع) سواره بودند پیاده در رکاب حضرت(ع) به راه افتاد حضرت به وی فرمود: برگرد که این گونه راه رفتن تو موجب می‌شود والی فریفته و مؤمن خوار شود (المنقری، ۱۴۰۳، ۵۳۲).

۳.۶ تبعیض از دیدگاه امیرالمومنین امام علی(ع)

تبعیض در جامعه سبب یاس و نومیدی مردم می‌شود و سرمایه‌های اجتماعی را نابود و پایه و ستون حکومت را متزلزل می‌کند. از جنبه‌های بارز حکومتی امام علی(ع) تساوی همگان در برابر قانون و لزوم استفاده و بهره‌مندی مساوی از سرمایه‌های ملی است.

همه مشکلات حکومت علی(ع) حتی جنگ‌هایی که به حضرت تحمیل شد، بر هم زدن نظام ظالمانه و بی‌عدالتی‌ها و تبعیض‌ها بود، حضرت پس از پذیرش حکومت فرمودند: دارایی‌های به غارت رفته برگردد، امکانات عمومی عادلانه توزیع شود، مناسبات ظالمانه از میان برداشته شود. کسانی که به ناشایستگی بر اساس یک نظام مدیریتی - سیاسی تبعیض‌آمیز پیش افتاده بودند، سر جای خودشان برگردند و کسانی که پس زده شده بودند، پیش بیایند. (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۶، خبرگزاری شفق)

امام علی(ع) با مصادره اموال و ثروت‌های کلانی که از سوی خلفای پیشین به اشخاص بخشیده شده بود موجب تسلی دل مستضعفان شد. امام(ع)، بعد از بیعت مردم از تساوی حقوق سخن می‌گویند و مهاجرین و انصار را با مسلمانان متاخر و حتی تازه مسلمانان در حقوق و حدود برابر دانسته و می‌فرمایند: مال از آن خداوند است و بین شما به تساوی تقسیم می‌شود هیچ کس در این تقسیم بر دیگران برتری ندارد و برای متقین در روز قیامت بهترین اجر و ثواب خواهد بود. خداوند دنیا را اجر و ثواب متقین قرار نداد(ابن ابی‌الحدید، ۴۹ق، ۲۷). امام علی(ع) در تعریف عدل در حکمت ۴۷۰ نهج البلاغه می‌فرمایند: توحید این است که خدا را به تصوّر در نیاوری و عدل این است که خدا را متهم نسازی (مکارم شیرازی، ۱۳۶۸، ج: ۶، ۶۸۶). امام(ع) در نامه ۵۳ نهج البلاغه خطاب به مالک‌اشتر

درخصوص نهی از تبعیض می‌فرماید: و بدان، که والی را خویشاوندان و نزدیکان است و در ایشان خوی برتری جویی و گردنکشی است و در معاملات با مردم رعایت انصاف نکنند. به هیچیک از اطرافیان و خویشاوندان زمین را به اقطاع مده، مبادا به سبب نزدیکی به تو، پیمانی بندند که صاحبان زمین‌های مجاورشان را در سهمی که از آب دارند یا کاری که باید به اشتراک انجام دهند، زیان برسانند و بخواهند بار زحمت خود بر دوش آنان نهند. همانطور که اشاره شد در آموزه‌های اسلامی و علوی تبعیض و بی‌عدالتی جایی ندارد و اقشار جامعه از هر حیث با هم برابرند و تمامی آنچه که از آن حکومت و بیت‌المال است به تساوی بین افراد جامعه تعلق دارد و هیچ کس حق برداشت و ضایع و تباہ کردن آن را به واسطه برتری‌های من در آوردی ندارد.

۴.۶ حق تعلیم و تربیت از دیدگاه امیرالمومنین امام علی (ع)

امیرالمومنین (ع) در فرمایشات خود به علم و عمل نمودن به آن و جایگاه عالم بسیار اشاره نموده‌اند. در حکمت ۱۴۷ از نهج‌البلاغه، کمیل بن زیاد به نقل قول از امیرالمومنین می‌گوید: مردم سه دسته اند، عالمی ربانی، آموزنده‌ای که در راه راست گام برمی‌دارد و سوم کسانی که از پی هر آواز می‌روند و با وزش هر باد به چپ و راست میل می‌کنند و از فروغ دانش بهره‌ور نشده‌اند و به رکن استواری پناه نجسته‌اند. ای کمیل، علم بهتر از مال است. علم تو را نگه می‌دارد و تو باید مال را نگه داری. مال به هزینه کردن کاسته می‌شود و حال آنکه، از علم هر چه انفاق کنی، افزونتر شود و آنچه به مال پرورده شود با زوال مال زوال می‌یابد. شناخت فضیلت علم، رکنی از ارکان دین است که باید بدان گردن نهاد. در فرازی دیگر امام در حکمت ۳۳۸ از نهج‌البلاغه می‌فرماید: علم بر دو گونه است: یکی مطبوع، یعنی علمی که در طبیعت کسی سرشته است و یکی مسموع، که به گوش بشنوند. اگر علم مطبوع نبود علم مسموع سود ندهد. امام علی (ع) به جابر بن عبدالله الانصاری فرمود: ای جابر، قوام دنیا بر چهار کس است: عالمی که علم خود را به کار دارد. جاهلی که از فرا گرفتن علم سر بر نتابد، بخشنده‌ای که در بخشش بخل نورزد و فقیری که دنیا را به آخرتش نفروشد. هرگاه، عالم، علم خود را به کار ندارد، جاهل از آموختن سر بر تابد و هرگاه، توانگر از بخشیدن مال خود بخل ورزد، فقیر آخرتش را به دنیا خواهد فروخت. (سیدرضی، ۱۳۹۸، حکمت ۳۷۲، ۴۴۹۴).

۵.۶ حقوق شهروندی از دیدگاه امیرالمومنین امام علی (ع)

در دیدگاه امیرمؤمنان(ع) حکومت تنها زمانی اعتبار می‌یابد که وسیله‌ای در جهت تحقق اهداف انسانی و الهی و ابزار برپایی عدالت و رفاه همگانی و حفظ حرمت و حقوق انسانی و بستر تعالی آدمی باشد. بر پایه‌ی این دیدگاه می‌توان گفت که امیرمؤمنان چهار هدف و غایت مهم از شهروندی مدنظر دارد: برقراری عدالت، تأمین امنیت، تأمین رفاه شهروندان و جامعه و تربیت برای زمینه‌سازی رشد و تعالی انسان‌ها(دلشاد تهرانی، ۱۳۹۱). نظریات امیرمؤمنان(ع)، درخصوص حقوق شهروندی در جامعه با توجه به نظریات قرآن و سنت پیامبر(ص) بوده است و شرایط اجتماعی نیز تا حد عدم مغایرت با دستورهای این دو منبع، با اندیشه‌ی شهروندی آن حضرت ارتباط دارد؛ اما اصل بر دو منبع مذکور است (ابن‌تراب، ۱۳۸۵). پس ایده‌ی شهروندی در نظر امام علی(ع) مبتنی بر بستر دینی است؛ چراکه دو منبع نامبرده، یعنی قرآن و سنت مهم‌ترین منابع دین اسلام‌اند. هم‌چنین امام مشروعیت را الهی می‌داند که این مشروعیت الهی با اقبال و اراده‌ی مردم در جامعه محقق می‌شود. در ضمن، دین و سیاست نیز در کلام و مشی عملی آن حضرت، رابطه‌ای تنگاتنگ و ناگسستنی دارند. پس از بررسی محتوای شهروندی و چگونگی رابطه‌ی فرمانروایان و شهروندان، در می‌یابیم که از نظر امیرمؤمنان(ع) این رابطه باید دو سویه و متقابل باشد؛ چون حق و تکلیف باهم‌اند(عربی‌فر، ۱۳۸۹: ۷۱). امام(ع) در خطبه ۱۳۶ از نهج‌البلاغه در خصوص چگونگی اجرای عدالت می‌فرماید: بیعت شما با من کاری نبود که بتصادف یا بدون اندیشه صورت پذیرفته باشد و کار من با شما یکی نیست. من شما را برای کارهای خدایی می‌خواهم و شما مرا برای منافع خود می‌خواهید. امام(ع) در جایگاه حقوق متقابل مردم در خطبه ۲۱۶ نهج‌البلاغه می‌فرماید: خداوند به خاطر حکمرانی من بر شما برای من بر عهده شما حقی قرار داده، شما را نیز بر من حقی است مانند حقی که مرا بر شماست و ... در ادامه خطبه در جهت همکاری به منظور احقاق حق می‌فرماید: پس بر شماست که در چنین زمانی به یکدیگر اندرز دهید و یکدیگر را نیکو یاری دهید. امام(ع) در این بخش از خطبه، به سه اصل مهم اجتماعی اشاره می‌کند: نخست عدم غرور و انجام وظایف محوله، و در بیان آن دو اصل دیگر اجتماعی می‌فرماید: «هیچ کس - هر اندازه مقام و منزلتش در حق بزرگ باشد و فضیلتش در دین سابقه دار، برتر از آن نیست که در انجام حقی که خدا بر عهده او گذارده، بی‌نیاز از کمک دیگران باشد و نیز هیچ کس - هر چند

مردم او را کوچک بشمارند و با دیده حقارت به او بنگرند - کمتر از آن نیست که به دیگران در راه انجام حق کمک کند یا به او در این راه کمک شود. اشاره به اینکه همه باید این حقیقت را درک کنند که هیچ یک از اقویا و ضعفا در صحنه اجتماع، از دیگری بی‌نیاز نیستند.

۶.۶ حقوق زنان از دیدگاه امیرالمومنین امام علی (ع)

در دوران خلافت امیرالمومنین (ع) زنان در کمال آزادی به ایشان مراجعه می‌کرده و مشکلات و شکایت‌های خود را به اطلاع ایشان رسانده و حل مشکلات خود را طلب می‌کردند و در این میان گاهی هتک حرمت حضرت هم می‌شده و به حضرت دشنام ناسزا می‌گفتند (مجلسی، ۱۳۸۶، ۴۱، ۳۱۰). اما هیچ‌کس متعرض آنها نمی‌گشت و حضرت هم با نهایت صبر و حوصله به کلام آنها گوش می‌کرد. امام (ع) بسیار به خانواده خود و حضرت زهرا (س) علاقمند بوده و در امور منزل نیز به ایشان یاری می‌رساندند (مجلسی، ۴۱، ۱۲۳). در نامه ۱۴ نهج البلاغه امام (ع) در خصوص اخلاق و آداب جنگ با تکیه بر موضوع زن می‌فرمایند: و زنان را می‌آزاید و آنان را به خشم می‌آورد، هرچند، آبروی شما بریزند یا امیراتان را دشنام دهند. که زنان به جسم ناتوان‌اند و به نفس و عقل ضعیف. حتی در زمانی که زنان مشرک بودند، ما را گفته بودند که از آنان دست باز داریم. حضرت علی (ع) در کلامی دیگر تاکید دارند که نباید عواطف و احساسات صرف، مبدا تمام انفعال و رفتار زن باشد بلکه بهره‌گیری زن از زیبایی‌های ظاهری و جودیش در تمام مراتب باید به گونه‌ای متفاوت باشد، یعنی استفاده صحیح و درست از جسم، بهره‌گیری از عاطفه و محبت و احساس، روی آوردن به آرامش بدن و لباس و ظرایف گفتار و عملش نشانه عقل می‌باشد (ابن بابویه القمی، ۱۳۷۴، ص ۲۳۴). عقل زنان در زیبایی آنها و زیبایی مردان در عقل آنهاست. (جوادی آملی، ۱۳۷۸: ۲۵۵) مشخصاً امیرالمومنین (ع) در صدد نكوهش زنان نبوده، بلکه در صدد بیان حالت طبیعی زنان می‌باشند، چراکه علی ظاهر زنان در حالت عادی و طبیعی، توجه بیشتری به جمال و زینت خویش نسبت به مردان دارند.

۷.۶ حقوق کودکان از دیدگاه امیرالمومنین امام علی (ع)

امام (ع) در خصوص حقوق پدر و فرزند می‌فرماید: فرزند را بر پدر حقی است و پدر را نیز بر فرزند حقی. حق پدر بر فرزند این است، که فرزندش در همه حال، فرمانبردار باشد و مگر در معصیت خدای سبحان و حق فرزند بر پدر این است، که برای او نامی نیکو برگزیند و نیکو ادبش کند و قرآنش بیاموزد (حکمت ۳۴۶).

۸.۶ حقوق سالمندان از دیدگاه امیرالمومنین امام علی (ع)

امام علی (ع) می‌فرماید: اندیشه پیر در نزد من از تلاش جوان خوشایندتر است و در جایی دیگر این گونه نقل شده تجربه پیران از آمادگی رزمی جوانان برتر است (حکمت ۸۶). از کلام امام (ع) می‌توان برداشت نمود: پیر دارای تجربه است و با قدرت اندیشه و تجربه خود از پس مشکلات بر می‌آید که جوان بی‌تجربه هرچند دارای قدرت بدنی بالایی باشد نمی‌تواند به آن برسد و ممکن است جوانان به دلیل عدم آگاهی و دانش کامل مجموعه خود را دچار خسران کنند و شک نیست که رأی و اندیشه مقدم بر شجاعت است. امیرالمومنین (ع) می‌فرماید: با کودکان خانواده‌ات مهربان باش و بزرگان خانواده‌ات را احترام گذار. امام علی (ع) بر پیرمردی سائل گذشت و وقتی حال زار او را دید به اطرافیانش گفت: از او کار کشیدید تا پیر شد، حال که عاجز شده است چرا از او دریغ می‌دارید؟ از بیت‌المال به او بازنشستگی بپردازید (شیخ حر عاملی، ۱۱، ۴۹).

۹.۶ حقوق معلولان از دیدگاه امیرالمومنین امام علی (ع)

پیامبر (ص) در حدیثی فرمود: یا علی، خدای متعال تو را چنین قرار داده که بینویان را دوست می‌داری و آنان را به عنوان پیروان خویش بپسندی و آنان هم تو را به پیشوایی و امامت بپسندند (حلیه الاولیاء ۱: ۷۱). امام علی (ع) در خصوص حمایت حکما از اقصای آسیب‌پذیر جامعه به مالک اشتر چنین می‌نویسند: خدا را خدا را در طبقه پایین اجتماع، از آنان که راه چاره ندارند و از کار افتادگان و نیازمندان و دچارشدگان به زیان و سختی و صاحبان امراضی که از پا در آمده‌اند، در میان اینان کسانی هستند که روی سؤال و اظهارحاجت دارند و کسانی که عفت نفسشان مانع از سؤال است. بنابراین آنچه را که

خداوند در مورد آنان از حفظ حقوق از تو خواسته به حفظ آن پرداز، ... به اوضاع یتیمان و سال‌خوردگان که راه چاره‌ای ندارند، و خود را در معرض سؤال از مردم قرار نداده‌اند رسیدگی کن (نامه ۵۳). سخنان امام(ع) از چند منظر قابل تامل است، لزوم رعایت حقوق مزد بگیران و در نهایت لزوم حفظ شان و حقوق اقشار آسیب‌پذیر جامعه. معلولین نیز با توجه به مشکلاتی که در جامعه گریبان گیر آنهاست درست یا غلط به عنوان اقشار آسیب‌پذیر جامعه می‌تواند مصداق و مخاطب این سخن امام باشند؛ زیرا معلولین همواره از لحاظ جسمی و روحی دچار آسیب‌هایی هستند هرچند در این مورد خود به بالندگی رسیده باشند. در حکومت علوی، سیاست مردمی و جانبداری از مظلومان و محرومان از اصول کلی زمامداری امیر مؤمنان(ع) بود.

۷. نتیجه‌گیری

تاکید بر حفظ کرامت مردم همواره از سوی امیرالمومنین(ع) به کارگزاران گوشزد می‌شد. از دیدگاه امام(ع) انسان آزاد است و در سلطه و بند کسی جز باری تعالی نیست و شایسته مقام انسانیت نیست که نزد کسی کرنش کند، امام علی(ع) می‌فرماید: خود را برده دیگران مساز در حالی که خداوند تو را آزاد آفریده است(نامه ۳۱)، حق حیات، (در اسناد بین‌المللی به عنوان یکی از حقوق بنیادین بشری محسوب گردیده) اختلاف نظرانی بین اندیشمندان غربی و مسلمان به همراه دارد، چرا که در حقوق بشر غربی حق حیات مختص به شخص است اما در فلسفه اسلامی علوی، انسان حق حیات را از جانب خداوند می‌داند، هم‌چنین در فلسفه غربی تنها دولت‌ها هستند که حق دخالت در حوزه حق حیات برای افراد جامعه را دارا می‌باشند و این یکی از معضلات جوامع غربی است که مشکل خودکشی و سقط جنین و غیره را نتوانسته‌اند حل کنند. امام علی(ع) در مدتی کوتاه سعی در فراهم نمودن زمینه‌های آشنایی مردم با حقوق خود برآمد. از مهم‌ترین برنامه‌های حکومت علوی بعد از سبک حکومتی خلفای سه‌گانه به طور خلاصه می‌توان در پنج اقدام اصلی و بنیادین، بیان نمود که عبارت بودند از: رفع تبعیض در تقسیم بیت‌المال؛ بازگرداندن دارایی‌های عمومی به تاراج رفته؛ جلوگیری از پیدایش ثروت‌های نامشروع در حکومت؛ تلاش در راه عمران و آبادانی؛ تأمین نیازهای اجتماعی محرومان و امام علی(ع) مهم‌ترین آفت در زمامداری خلفای پیشین خود را، تاراج اموال عمومی می‌دانستند(پیشه فرد، ۱۳۸۶،

۶۱). امام(ع) دست مردم را در دست بیت‌المال نهاد و خود حافظ آن شد. تبعیض در حکومت علوی جایگاهی نداشته و آموزه های امام(ع) به یاران نیز گویای همین امر است. امام(ع) فرمودند: مبدا مردانی که دنیا آنها را فرو برده و به ثروت‌ها، زمین‌ها، بوستان‌ها و نهرهای جاری و اسبان تندپا و راهوار و کنیزکان زیبا رسیده‌اند، فردا فریاد برآورند: «حَرَمْنَا ابن ابی طالب حَقَّقْنَا» پسر ابوطالب ما را از حقوقمان محروم نمود. مهاجران و انصاری که برای خود مزیتی نسبت به دیگر مسلمانان می‌بینند، بدانند که امتیاز معنوی تنها نزد خداست و با سایر مسلمانان از نظر امتیاز مادی تفاوتی ندارند(بن‌ابی‌الحدید، ج ۱، ۳۶). امام(ع) در برابر تبعیض‌ها ایستادگی فرمود تا حقوق مردم ضایع نگردد. به هر تقدیر بشریت همواره به منظور رسیدن به کمال در صدد وضع قواعد و قوانین جدید است. امروزه جامعه جهانی با دیدی وسیع مرزهای سیاسی را بر داشته و حقوقی برای افراد متصور است تا در هر کجا و در هر زمان به اهداف والای بشری دست پیدا کنند اما در برخی از کشورهای غربی علیرغم تصویب قواعد و قوانین حمایتی، حقوق اقلیت‌های مختلف رعایت نشده و به صورت سلیقه‌ای عمل می‌شود که از موارد آن می‌توان نقض حقوق شیعیان اشاره نمود (فضلی خانی، ۱۳۹۶: ۱۵۲) با این حال آنچه که در این رساله به وضوح مشخص گردیده است وجود حقوق اقشار مختلف مردم علی‌الخصوص اقشار آسیب‌پذیر قبل از معاهدات و قوانین حقوق بشر بوده است. در حقیقت انسان‌ها به وسیله آموزه‌های اسلامی علوی در تاریکی‌های جهل و گمراهی هدایت یافتند و به کمک آنها به اوج ترقی رسیدند و در پرتو شعاع خاندان پیامبر(ص) و آموزه‌های آنان صبح سعادت انسان‌ها درخشیدن گرفت و تاریکی‌ها پایان یافت.

۱.۷ مقایسه تطبیقی نقاط اشتراک و افتراق حقوق اقصاء آسیب پذیر از نگاه دولت علوی و قوانین بین المللی

نقاط اشتراک	نقاط افتراق	حقوق اقصاء آسیب پذیر	حکومت علوی از سال ۳۵ ه.ق - ۴۹ ه.ق (۶۵۶ م - ۶۷۰ م)	جامعه بین المللی از سال ۱۹۴۵ م (۱۳۶۴ ه.ق) تا کنون
<p>تفکر و اندیشه غربی بر پایه انسان محوری است به این معنا که انسان میزان سنجش تمام اشیاست، این گونه تفکر از زمان فلاسفه زمان های گذشته مانند بقراط بر می گردد که اکثر اساطیر یونانیان و بعد از آن تمام مکاتب فلسفه آنان بر این منوال می اندیشیدند (محقق داماد، ۱۳۸۰). این اعتقادات رفته رفته در اعتقاد سنت مسیحی اروپایی، پیشرفت نمود و جایگزین «خدای محوری» شد و خدا بدین معنا در خدمت انسان و نیازهای او گرفته شد. اما در اسلام علوی انسان با فطرتی روبه یگانگی خلق گشته است که این فطرت خدامحوری پایه و اساس اصلی هستی او را شامل می شود. به عبارت دیگر از بین دو نوع اندیشه «خدا محوری» و یا «انسان محوری» در غرب غلبه با «انسان محوری» و در اسلام غلبه با «خدا محوری» است. شاید در اسلام فقط خدامحوری است نه اینکه غلبه با خدامحوری، و در غرب هم عکس همین بیان (محقق داماد، پیشین).</p>	<p>از منظر هر دو دیدگاه، احترام به حق حیات، کرامت انسانی و آزادی در چهارچوب قانون و همچنین برابری بین تمامی افراد مدنظر بوده و همه افراد موظف به رعایت آن و احترام به حقوق دیگران اند. اما نوع نگاه کاملا متفاوت است.</p>	<p>حق حیات از منظر امام علی (ع) در نامه ۵۳ نهج البلاغه خطاب به مالک اشتر نخعی. امام علی (ع) در دوران حکومت کوتاه و پر برکت خویش در آن دوران بارها بر حفظ حقوق زندگی و کرامت افراد و عدالت میان افراد به والیان ممالک تحت سلطه حکومت اسلامی سفارش موکد نموده و بر این امر نظارت داشتند. سفارش به فرزند جهت عدم خونریزی و قتال با افراد به منظور خونخواهی و قصاص قاتل خویش فقط با یک ضربه آزاد سازی هزاران بنده از سوی امیرالمومنین (ع)، نه تنها مسلمانان بلکه غیر مسلمان و نصرانی (وسائل الشیعه، ج ۳، ۱۶ و ۳۰)</p>	<p>اعلامیه جهانی حقوق (۱۹۴۸ م برابر با ۱۳۲۶ ه.ق) میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۶۶ م برابر با ۱۳۸۶ ه.ق) پروتکل الحاقی دوم به میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۸۹ م برابر با ۱۴۱۰ ه.ق) تفسیر عمومی کمیته حقوق بشر (۱۹۹۴ م برابر با ۱۴۱۵ ه.ق) اسناد منطقه ای اعلامیه آمریکایی حقوق و تکالیف انسان (۱۹۴۸ م برابر با ۱۳۶۷ ه.ق) کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر (۱۹۸۹ م برابر با ۱۳۸۹ ه.ق) پروتکل کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر (۱۹۹۰ م برابر با ۱۴۱۱ ه.ق) کنوانسیون اروپایی حقوق بشر (۱۹۵۰ م برابر با ۱۳۷۰ ه.ق) پروتکل الحاقی به کنوانسیون اروپایی حقوق بشر (۱۹۹۸ م برابر با ۱۴۱۹ ه.ق) منشور آفریقایی حقوق بشر (۱۹۸۶ م برابر با ۱۴۰۷ ه.ق) حق حیات از دیدگاه جوامع غربی مختص خود شخص بوده و در برخی جوامع حق خودکشی به واسطه بیماری و یا سقط جنین به افراد داده می شود که مغایر با تعلیمات اسلامی و علوی است.</p>	

<p>تبعیض نژادی</p>	<p>مصادره اموال و ثروت‌های کلانی که از سوی خلفای پیشین به نا حق به اشخاص خاص بخشیده شده بود برابری تقسیم بیت‌المال بین افراد حتی انصار و غلامان امر به عدم تبعیض نژادی و قومی در فرمایشاتشان به امرا علی الخصوص مالک اشتر</p>	<p>کنوانسیون بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی مصوب ۲۱ دسامبر ۱۹۶۵ میلادی</p>	<p>امروزه کشورهای غربی با شعار عدم تبعیض نژادی و حفظ حقوق رنگین پوستان قوانین و قواعدی را به‌رشته تحریر درآورده‌اند که در متون اسلامی و از بدو ظهور اسلام تاکید بر آن شده و سفارشات فراوانی ازسوی ائمه اطهار نسبت به آن بیان شده است.</p>	<p>با توجه به تصویب معاهدات همچنان غرب در مبحث تبعیض نژادی دست و پا می‌زنند و رنگین‌پوستان همچنان از امنیت‌های روانی و اجتماعی محروم‌اند که در عصر حاضر قتل فرد سیاه پوست به نام فلوید یکی از موارد لازم‌الاشاره است که نظر کل جهان را به خود معطوف ساخت</p>
<p>حق تعلیم و تربیت</p>	<p>اهمیت فراوان به تعلیم تعلم در حکمت ۱۴۷ نهج البلاغه جایگاه علم و عالم در حکمت ۳۳۸ نهج البلاغه جایگاه عالم نزد امیرالمؤمنین خطاب به جابر بن عبدالله الانصاری بها دادن مکتب علوی در کشور ایران در قرون گذشته در کلیه زمینه‌های نجوم، طب، شعر و ادبیات و عرفان و ... سبب بروز علمایی چون ابن سینا، ابو ریحان بیرونی و حافظ و بسیاری از اندیشمندان در حوزه‌های مختلف شده که جهان غرب زبان به تمجید از آنها در همان دوران برداشته و تا به امروز در دانشگاه‌های معتبر اندیشه‌های آنان تدریس می‌شود. اهمیت علم نزد امیرالمؤمنین(ع) چنان‌که در نامه‌ای که به قثم بن عباس (کارگزار حکومتی خود در مکه)</p>	<p>اشاره شده در معاهدات کنوانسیون مربوط به وضع پناهندگان، کنوانسیون رفع تبعیض همه‌جانبه نسبت به زنان، کنوانسیون حقوق کودک، کنوانسیون حمایت از کارگران مهاجر و خانواده‌های آنان، کنوانسیون حمایت از افراد دارای معلولیت و کرامت انسانی آنان. از سال ۱۸۸۰م برابر با ۱۹۳۸ قمری به بعد آموزش و پرورش اجباری برای نخستین بار در انگلستان برقرار گردید و سن ترک مدرسه از ده سال به چهارده سال افزایش یافت (گیدنز، ۱۳۹۸)</p>	<p>هر دو اندیشه حقوق تعلیم و تعلم را برای انسان محترم می‌شمارند اما تا سالیان متمادی بسیاری از اندیشه‌های غیر اسلامی حق تعلیم و تربیت را بر اساس جنسیت افراد و حتی آزاد و یا برده بودن افراد تمیز می‌دادند، که امروزه در این امر به کمترین حد خود رسیده است.</p>	<p>اسلام و حکومت علوی همواره در پی رسیدن افراد نوع بشر به حقوق الهی خویش است. در مکتب اسلامی رسالت تعلیم و تربیت، ساختن بشر است و رسیدن به آگاهی و درک بالای او و منشا تمامی علوم به باری تعالی ختم می‌شود اما در اندیشه غرب منشا علوم، انسانی است و رسالت آن توجیه انسان در اجتماع است.</p>

	<p>می‌نویسد، می‌فرماید برنامه شبانه روزیت را طوری تنظیم کن که صبح و عصر با مردم جلسه داشته باشی و استفتاهای آنان را جواب‌دهی و معالم دینی را به مردم عامی بیاموزی و با دانشمندان در زمینه مسائل علمی به گفت‌وگو و بحث‌پردازی (نامه ۶۷ نهج البلاغه)</p>			
<p>حق شهروندی</p>	<p>حقوق شهروندی در نظر امام علی(ع) مبتنی بر بستر دینی و اسلام خطبه امام(ع) در خصوص اجرای عدالت در خطبه ۱۳۶ از نهج البلاغه جایگاه حقوق متقابل مردم در خطبه ۲۱۶ از نهج البلاغه</p>	<p>اسناد اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر مواد ۲۲ و ۲۵، ماده ۹ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، ماده ۵۵ منشور ملل متحد ماده، منشور آتلانتیک و اعلامیه فیلادلفیا ۱۹۵۲ م اساسنامه سازمان بهداشت جهانی ۱۹۴۶ م</p>	<p>اهمیت دادن به حقوق افراد امری است که موکداً به پرداخته شده و حکومت علوی همواره بر نظارت بر وضع حق مردم اهمیت داده به طوری که امیرالمومنین(ع) سطح زندگی خود را مانند فقیرترین افراد در جامعه تحت حکومت خود نگه می‌داشته تا نسبت به اوضاع و احوال معیشت مردم آگاهی داشته باشند، در حال حاضر کشور های مختلف جهان نیز سعی در حفظ حقوق افراد جامعه خود دارند تا بیشترین بهره را از امکانات آن کشور مردم همان کور ببرند.</p>	<p>از دید حکومت علوی حقوق شهروندی ناظر به حقوق فطری انسان است و غیر قابل سلب، غیر قابل تخلف و ابدی است و ناشی از کرامت ذاتی انسان و عام الشمول است. اما در مکاتب غربی مبنای حقوق شهروندی و امتیازات بر اساس مرزبندی های سیاسی بوده و افراد وارد شده به این حوزه ها مبنای حق محسوب نشده و افراد تابع قوانین بشری هستند و با تعریف جامعه ممکن است ارزش های آن جامعه نیز تغییر کرده و حتی خلاف آنچه عمل می شده عمل شود، به عنوان مثال حق استفاده از مواد مخدر(ماری جوانا) در جوامع بشری ممنوع بوده و امروزه نه تنها این حق در بسیاری از کشورها مورد قبول است بلکه دولت ها به منظور ترویج آن تلاش نیز می نمایند.</p>
<p>حقوق زنان</p>	<p>زنان در کمال آزادی به امام(ع) مراجعه می‌کرده و مشکلات و</p>	<p>کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض علیه زنان مصوب ۱۹۷۹/۱۲/۱۸</p>	<p>در بسیاری از موارد افتراقات فراوانی در این بحث</p>	<p>امروزه در مجامع جهانی بحث حقوق زنان به امری جهت برابر بین زن و مرد در نظر گرفته شده</p>

<p>شکایت‌های خود را به اطلاع ایشان رسانده و حل مشکلات خود را طلب می‌کردند</p> <p>حفظ اخلاق و آداب جنگ با تکیه بر موضوع زن در نامه ۱۴ نهج البلاغه</p>		<p>دیده می‌شود اما آنچه می‌تواند نقطه مشترک این امر باشد حفظ حقوق زنان باردار است. در قرآن کریم به مسائلی همچون بارداری و زایمان و عده زنان باردار، و وجوب نفقه دادن پس از طلاق به او تا هنگام زایمان و همچنین حقوق فرزندان به آنان اشاره شده و احادیث بسیاری نیز در این خصوص و نکات اخلاقی و بهداشتی فراوانی نیز روایت شده است و اگر جامعه غربی درگیر مسائل مربوط به تفکر و اندیشه فیمینیسمی نباشد رعایت حقوق زنان همواره مورداهمیت است.</p>	<p>و هیچ‌گونه تمایزی از نظر جسمی و ذهنی و عاطفی بین زنان و مردان قائل نشده‌اند و این امر سبب افزایش بار فشار روانی و جسمانی به زنان شده و در اغلب جوامع غیر اسلامی زنان مورد سو استفاده قرار می‌گیرند و متأسفانه آمار ازدواج سفید در این جوامع رو به افزایش است. علی‌رغم ادعای غرب مبنی بر رعایت حقوق زنان این کشورها در رعایت حقوق زن ریاکارانه عمل می‌کنند. زنان در غرب به عنوان ابزار جنسی محسوب می‌شوند و با جایگزینی مفهوم «بی بند و باری» به جای مفهوم با کرامت «آزادی» وی را از نقش مادری و همسری دور کرده است و در این راستا لطمات جسمی و روحی فراوانی به زنان و اصالت خانواده وارد کرده‌اند. همچنین آمار و ارقام در حال افزایشی از خشونت‌های جنسی و ضرب و شتم و... در کشورهای به اصلاح پیشرفته انگلیس، فرانسه و آمریکا وجود دارد که زندگی زنان را با بحران جدی روبه رو کرده است (اخوان، ۱۳۹۴: ۳۹)</p>
<p>حفظ حقوق فرزند از سوی والدین و حقوق والدین از سوی فرزند بارها از سوی امام(ع) سفارش شده است.</p> <p>احترام به حقوق نوزاد و حفظ حرمت‌های آنان از سوی امام(ع) بارها تأکید شده و نحوه برخورد امام(ع) با فرزندان‌شان در دوران کودکی و نوع ادبیات گفتاری ایشان در کتب تاریخی گواه بر این مدعاست.</p> <p>رسول خدا (ص) می‌فرماید: هر کس</p>	<p>کنوانسیون حقوق کودک مصوب ۱۹۸۹م و اجرا شده در سال ۱۹۹۰ م</p> <p>پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی</p> <p>رتال جلیع علوم انسانی</p>	<p>در مکتب اسلامی-علمی و همچنین کنوانسیون حقوق کودک، بیشترین مسئولیت در رعایت حقوق کودک بر دوش والدین نهاده شده است.</p>	<p>بر اساس آمار سازمان جهانی کار (ILO)، سالانه ۲۵۰ میلیون کودک ۵ تا ۱۴ ساله در جهان محروم از کودکی می‌شوند. طبق این آمار ۱۲۰ میلیون نفر از آنها وارد بازار کار شده و مشغول به کار تمام‌وقت هستند. ۶۱ درصد این کودکان در آسیا، ۳۲ درصد در آفریقا و ۷ درصد در آمریکای لاتین زندگی می‌کنند. قاچاق انسان از راه‌های عمده واردکردن این کودکان به بازار است. به جز کارگری برده‌وار، روسپی‌گری و فروش اعضای بدن کودکان، از دیگر سرنوشت‌های کودکان</p>

<p>فاجاق است. کشورهای به اصطلاح اسلامی دور از تفکرات علوی از کودکان به عنوان سپر و ابزار و سریاز جنگی استفاده نموده و آنان از حقوق خود محروم نموده اند.</p>			<p>فرزندش را ببوسد ، خداوند عزوجل برای او ثواب می نویسد و هر کسی که او را شاد کند ، خداوند روز قیامت او را شاد خواهد کرد و هر کس قرآن به او بیاموزد ، پدر و مادرش دعوت می شوند و دو لباس بر آنان پوشیده می شود که از نور آنها ، چهره های بهشتیان نورانی می گردد . [کافی ، ج ۶، ص ۴۹، ح ۱]</p>
<p>امروزه اهمیت دادن دولت ها به سالمندان نقطه قوت سیاست های کشورهای مدرن در قبال آنان باشد اما آنچه که حائز اهمیت است از هم پاشیدگی خانوادگی و سپردن والدین سالمند به مراکز نگهداری از آنان است. آمارها نشان می دهد افسردگی و اختلالات شناختی از شایع ترین مشکلات روانی سالمندان در آسایشگاه هاست که سبب افزایش مرگ و میر آنها می شود (انجمن روانپزشکی آمریکا، ۲۰۰۰)</p>	<p>سیاست های حوزه بازنشستگی و تامین اجتماعی همیشه جزو مهم ترین مسائل در بسیاری از منظر سیاسی و برگزاری انتخابات خصوصا ریاست جمهوری کشورهاست.</p>	<p>قطع نامه شماره ۴۶/۹۱ مورخ ۱۶/۱۲/۱۹۹۱</p>	<p>احترام به سالمندان و افراد ناتوان پیر در بیانات امیرالمومنین (ع) موکدا سفارش شده اند رسول خدا (ص) می فرماید: احترام به سالمند مسلمان و حامل قرآن که بدان عمل می کند و آن را ترک نکرده احترام به خداست (امام نووی؛ ریاض الصالحین، ص ۱۶۸، رواه ابوداود و الترمذی)</p>
<p>از منظر دین مبین اسلام تمامی افراد چه معلول جسمی و چه معلول ذهنی اندیشیده شده است، پیامبر اسلام (ص) فرموده است: احکام از سه کس برداشت شده: کودک تا به حد بلوغ رسد، دیوانه تا به عقل آید، خواب تا بیدار شود. تکالیف افراد نسبت به صاحبان حقوق در صورتی که عمومی باشد، و به شخص یا اشخاص خاصی متوجه نباشد؛ این گونه تکالیف امور حسبی نامیده می شوند. و بر حکومت اسلامی لازم است به ولایت از طرف عموم به این امر مهم اقدام نماید، چنان که داب و دیدن همه</p>	<p>ایجاد فرصت های برابر برای افراد دارای معلولیت و در نظر گرفتن شرایط آن ها مورد تأکید مکتب علوی و جهان غرب است اما نحوه به اجرا در آوردن آن بسیار مهم است که در حکومت ها چگونه این احکام اجرا شده است، که امام (ع) به حاکمان بلاد مسلمین امر می نمایند که به امور</p>	<p>کنوانسیون حقوق افراد دارای معلولیت مصوب سال ۲۰۰۶ م پرتال جامع علوم انسانی</p>	<p>حفظ حقوق معمولان و از کارافتادگان در نامه ۵۳ نهج البلاغه خطاب به مالک اشتر نخی</p>

<p>حکومت‌های همین است که به این گونه امور اقدام می‌کنند اما در کشور های مدرت غربی این امر ممکن است شکلا درست باشد ولی بر اساس آمار منتشره و گزارش‌های کمیسیون فرصت‌های برابر اشتغال آمریکا اعلام شده است، از اوایل ماه ژانویه ۲۰۱۷ شمار شکایت معلولان در خصوص تبعیض نژاد افزایش یافته است</p>	<p>ازکارافتادگان و معلولان رسیدگی گردد.</p>			
---	---	--	--	--

کتابنامه

قرآن کریم

- آشوری، داریوش، ۱۳۹۷، دانشنامه سیاسی، نشر مروارید، تهران
- ابن ابی الحدید، ۱۳۳۷ ش، شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید؛ ناشر مکتبه آیه الله العظمی المرعشی النجفی (ره)
- ابن بابویه القمی، محمد بن علی (شیخ صدوق)، ۱۳۷۴. معانی الاخبار. چاپ اول، قم، موسسه النشر الاسلامی.
- ابن تراب مریم، ۱۳۸۵، حقوق شهروندی از منظر امام علی (ع)، مشریه ندای صادق، شماره ۴۱ و ۴۲

ابونعیم، احمد بن عبدالله، ۱۳۱۱ ش، حلیه الأولیاء و طبقات الأصفیاء، نشر دار أم القرى، مصر، قاهره

احسانی مطلق، محمدرضا، مفتاح، احمدرضا، ۱۳۹۴، حق حیات در ادیان توحیدی، نشریه علمی پژوهشی هیات تطبیقی، سال ۶، شماره ۱۴،

اسلامی، نسرین، ۱۳۹۱، ضرورت حمایت از حقوق اقشار آسیب پذیر در پرتو حقوق بنیادین بشر، دانشگاه پیام نور استان تهران - مرکز پیام نور تهران - دانشکده علوم انسانی. پایان نامه کارشناسی ارشد

- المنقری، نصرین مزاحم، ۱۴۰۳ ه ق. وقعة صفین. تحقیق و شرح از عبد السلام محمد هارون. قم: منشورات مکتبه آیه الله العظمی المرعشی النجفی
- امامی، سید حسن، ۱۳۸۶، حقوق مدنی، نشر اسلامیه، تهران، چ ششم،
- باقری حامد، یوسف، ذاکریان امیری، مهدی، بلوری، بیمان، هرمیداس باوند، داود، ۱۳۹۷، حق بر سلامتی بهداشت عمومی از منظر حقوق بنیادی بشر با تأکید بر سند ۲۰۲۰ یونسکو، فصلنامه حقوق پزشکی، سال دوازدهم، شماره چهل و ششم، پاییز، ص ۱۷۷-۲۰۵
- پروین، خیرا...، ۱۳۹۰، راهنمای پارلمان ها به حقوق بشر، کمیساریای عالی حقوق بشر سازمان ملل متحد، اتحادیه بین المجالس، تهران، گرایش،
- پوراصغر سنگاچین، فرزاد، ۱۳۹۳، اهداف توسعه هزاره، منبع کار و جامعه بهمن شماره ۱۷۷، صص ۳۳-۳۶
- پیشه فرد، مصطفی جعفر، ۱۳۸۶، حکومت علوی و اهتمام به اصلاحات اجتماعی اقتصادی، توسعه و رفاه، جله فصلنامه حکومت اسلامی، شماره ۱۸، صص ۵۶-۹۵

۶۴ پژوهش‌نامه علوی، سال ۱۲، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۰

جعفری تبریزی [علامه]، محمدتقی، ۱۳۷۰، تحقیق در دو نظام حقوق جهانی بشر (از دیدگاه اسلام و غرب) و تطبیق آن دو بر یکدیگر، تهران: دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران، اول، ۵۱۶ ص،

جعفری تبریزی، محمدتقی، ۱۳۷۶، رسالت انسانی و شخصیت علی(ع)، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تعداد صفحه ۳۴۴

جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۷۸، زن در آینه جمال و جلال، اسراء، قم، چاپ چهارم، ص ۲۵۵
حسینی سیدمحمد، محمدعلیزاده‌جوادی، ۱۳۸۶، فرهنگ واژگان نهج البلاغه، معانت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی، دفتر گسترش تولید علم، تهران، ۸۶۰ ص

دلشاد تهرانی مصطفی، ۱۳۹۶، تبعیض در اندیشه امام علی(ع)، خبرگزاری شفقنا، کد خبر: <https://fa.shafaqna.com/news/443594>

دلشاد تهرانی، مصطفی، ۱۳۸۹، تفسیر موضوعی نهج البلاغه؛ قم: دفتر نشر معارف
ذاکریان، مهدی، ۱۳۸۲، حقوق بشر در هزاره جدید، تهران، دانشگاه تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی

زارعی، محمدعلی، ۱۳۹۳، مطالعه تطبیقی حقوق بنیادین بشر در ایران و اسناد بین‌المللی، کنگره ملی پژوهش‌های کاربردی علوم انسانی اسلامی

سلطانمرادی، محمد، هایلی، مریم، ۱۳۹۰، حقوق بشر در تهج البلاغه، فصلنامه مطالعات تفسیری، سال ۲، شماره ۵، ص ۴۴-۹

سلیمی زارع، مصطفی، قاضی زاده، کاظم، ۱۳۸۶، کرامت انسانی در پرتو قرآن و روایات، نشریه بینات، شماره ۵۳

سیدرضی، ۱۳۹۸، حکمت‌های نهج البلاغه (همراه با ۲۵ ترجمه و شرح)، نشر مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان، صفحات ۵۶۳۹

سیدی، آزاد، ۱۳۸۴، «حق شرط بر کنوانسیون امحای کلیه اشکال تبعیض علیه زنان»، پژوهش حقوق و سیاست

شاه حسینی، محمدعلی، ۱۳۸۹، وبگاه تبیان (<https://tebyan.net/newindex.aspx?pid=470091>)

شهیدی، سید جعفر، ۱۳۷۲، العالم من عرف قدره و کفی بالمرء جهلا الا یعرف قدره (نهج البلاغه، ترجمه: خطبه ی ۱۰۳، ص ۹۵

شیخ حر عاملی، ۱۴۱۶ق، وسائل الشیعه، مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام لإحياء التراث، قم، عباسی، محمود، رضایی، راحله، دهقانی، غزاله، ۱۳۹۳، مفهوم و جایگاه حق بر سلامت در نظام حقوقی ایران، فصلنامه حقوق پزشکی، سال ۸، شماره ۳۰، پاییز، ص ۱۸۳-۱۹۹

مطالعه تطبیقی جایگاه افشار آسیب‌پذیر از ... (سید محمد حسینی و دیگران) ۶۵

- عراقی، سیدعزت الله؛ ۱۳۸۶، حقوق کار، تهران، سمت، چاپ ۷، ص ۱۵
- عربی فر، مهدیه، ۱۳۸۹، مفهوم حقوق شهروندی در نهج البلاغه، نشریه معرفت، سال ۱۹ شماره ۱۵۳، ص ۷۱-۸۶
- علیخانی، علی اکبر، ۱۳۷۷، کرامت انسانی در سیره ی سیاسی امام علی (ع)، مجله فرهنگ « پاییز و زمستان - شماره ۲۷ و ۲۸
- غروی، سید محمد جواد، ۱۳۷۷، مبانی حقوق در اسلام، نشر جهاد دانشگاهی، مبحث آزادی در اسلام
- فضلی خانی اکرم، ۱۳۹۶، بررسی حقوق اقلیت ها در غرب و ایران، فصلنامه مطالعاتی صیانت از حقوق زنان سال دوم بهار شماره ۷
- قاری سید فاطمی محمد، ۱۳۸۷، تحول گفتمانی: حق ها و آزادی های معلولان در آئینه حقوق بشر معاصر، مجله پژوهش های حقوقی، شهر دانش صص ۲۶۴-۲۶۶
- کیمیگری علی محمد، منوچهری راد رضا، ۱۳۸۹، بازتوزیع درآمد در صندوق تامین اجتماعی ایران و اثر تورم بر آن، فصلنامه پژوهش های اقتصادی ایران، دوره ۱۵، شماره ۴۵، زمستان صفحه ۱۳۹-۱۸۰
- گرجی علی اکبر، ۱۳۸۳، مبنا و مفهوم حقوق بنیادین، فصلنامه حقوق اساسی، سال دوم، شماره ۲
- گیدنز آنتونی، ۱۳۹۸، جامعه شناسی، ترجمه ی منوچهر صبوری، تهران: نشر نی، چاپ بیست و هفتم
- مجلسی، محمد باقر، ۱۴۰۳، ق، بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۳۸۲، بیروت، دار احیاء التراث العربی
- محمدی الموتی محسن، جلالی محمود، شوشتری مهدی، ۱۳۹۶، حق حیات و سلب آن از منظر اسلام و حقوق بین الملل بشر با تأکید بر عملیات انتحاری، انسان پژوهی دینی سال چهاردهم بهار و تابستان، شماره ۳۷
- محمدی ری شهری محمد، ۱۳۸۴، میزان الحکمه، ج ۱، باب ۵۳۸.
- محمدی فومنی حسین، ۱۳۸۹، روزنامه رسالت چهارشنبه ۳ آذر ۱۳۸۹، شماره ۷۱۳۹
- مستنبت، احمد، ۱۳۸۴، قطره ای از دریای فضائل اهل بیت علیهم السلام ترجمه کتاب نفیس (القطره)، ترجمه محمد ظریف، نشر حاذق، قم
- مکارم شیرازی ناصر، ۱۳۹۰، پیام امام امیرالمومنین علیه السلام، انتشارات امام علی بن ابیطالب (ع)، ج ۱
- مولائی یوسف، ۱۳۹۷، مبانی نظری اعمال حقوق بنیادین در حقوق قراردادها، مجله حقوق تطبیقی، دوره ۹، شماره ۱، بهار و تابستان، صفحه ۴۲۵-۴۴۹

مهدوی دامغانی محمود، جلوه تاریخ در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ترجمه، ج ۸، نشر نی، تهران

میدری احمد، ۱۳۹۵، پرتال امام خمینی (ره)، کد مطلب: ۱۱۸۱۵۰، تاریخ مطلب: <http://www.imam-khomeini.ir/fa/n90236/،۱۳۹۵/۰۶/۱۴>

میراحسنی منیرالسادات، ۱۳۸۸، نگاهی به ساختار و عملکرد سازمان ملل متحد، مجله اقتصادی - ماهنامه بررسی مسائل و سیاستهای اقتصادی، شماره‌های ۹۳ و ۹۴، مرداد و شهریور، صفحات ۱۱۹ نامدار پور بنگر، مصطفی، ۱۳۹۵، تحلیلی بر کنوانسیون الغا تمام اشکال تبعیض نژادی، مباحث تخصصی و علمی حقوق بین الملل

نباتی نگار، ۱۳۸۹، حمایت از اشخاص دارای معلولیت در نظام بین المللی حقوق بشر، تهران، شهر دانش

نبی لو حسین، ۱۳۸۶، دولت، والدین و تعلیم و تربیت: تحلیل فلسفی - حقوقی حق بر تعلیم و تربیت، فصلنامه حقوق اساسی شماره ۸

نراقی آرش، ۱۳۸۸، اخلاق حقوق بشر، تهران، نگاه معاصر،

نفر سعید، ۱۳۹۶، نقد و بررسی نظریه تساوی در اسلام و کنوانسیون رفع هر گونه تبعیض علیه زنان، فصلنامه مطالعاتی صیانت از حقوق زنان سال دوم بهار شماره ۷ صص ۱۵۵-۱۷۹

نقیبی مفرد حسام، ۱۳۸۹، حکمرانی مطلوب در پرتو جهانی شدن حقوق بشر، موسسه مطالعات و پژوهش های حقوقی شهر دانش، چاپ اول

نیاورانی صابر، ۱۳۸۹، منزلت «حق بر آموزش» در نظام بین المللی حقوق بشر، مجله تحقیقات حقوقی، پاییز - زمستان، شماره ۵۲، از صفحه ۳۸۱ تا صفحه ۴۳۳.

Ball, Olivia, Gready, Paul, 2006, The No-Nonsense Guide to Human Rights by Olivia Ball and Paul Gready, p.37

Dittrich, Boris, Yogyakarta Principles, 2008, applying existing human rights norms to sexual orientation and gender identity, HIV AIDS Policy Law Rev. Dec; 13(2-3):92-3.

Mileti, D. 1999 Disasters by design: a reassessment of natural hazards in the United States. Washington DC: Joseph Henry Press .

Peacock, Walter G; Ragsdale, A Kathleen 1997. "Social systems, ecological networks and disasters: Toward a socio-political ecology of disasters". Hurricane Andrew: Ethnicity, Gender, and the Sociology of Disasters: 20-35.

Piron, Helene, 2004, Rightsbased approaches to social protection. Op. Cit, p.11.

مطالعه تطبیقی جایگاه افشار آسیب پذیر از ... (سید محمد حسینی و دیگران) ۶۷

Sepulveda M., Banning T, Guadrún D. Gudmindsdóttir, Christine Chamoun, and Willem J.M. van Genugten. 2004. Human Rights Reference Hand Book (3rd Ed.). Costa Rica: University of Peace

Smolin, D.M. 2006, "Overcoming Religious Objections to the Convention on the Rights of the Child" [permanent dead link], Emory International Law Review, vol.20, p. 83.

Wilson, Barbara, 2010, Social Determinants of Health from a Rights-Based Approach, p.60. available in

